

Bozkır Uygurlarından kalan İne Usu yazıtı satır sayısı bakımından diğer Uygur yazıtlarından daha hacimlidir. Uygur kaanını M'ö-yen-ch'o tarafından 759-760 yılında dikilen yazıt, bugün kuzey-batı Moğolistan'da Mogoyın İne Us bölgesinde bulunmaktadır. Bu yazıt da diğer eski Türk yazıtları gibi birçok yer adı barındırmaktadır. Yazıtta geçen yer adlarından bazılarının hayvan adlarıyla kurulduğunu tespit edilmiştir. Bu yazıtta *Arkar başı* (Güney yüzü 1. satır), *Sukak yolu* (Güney yüzü 11. satır), *Şıp (~Sıp) başı* (Doğu yüzü 3 ve 4. satır), *Taygan köl* (Güney yüzü 3. satır) adları üzerinde durulacaktır. Alfabetik olarak verilen yer adları hem köken bilgisi bakımından incelenecek hem de yer tespiti yapılmaya çalışılacaktır. İncelenen yer adlarının Anadolu ile diğer Türk coğrafyalarında kullanılıp kullanılmadığı sorusuna da yanıt aranacaktır. Anahtar kelimeler: Bozkır Uygurları, Yer adları, İne Usu yazıtı, Arkar başı, Sukak yolu, Şıp (~Sıp) başı, Taygan köl.

Ş

Assist. Prof. Dr. Erhan AYDIN

İne Usu inscription, which remained from the steppe Uighurs, is more voluminous than other Uighur inscriptions in terms its number of lines. The inscription, which was erected by M'ö-yen-ch'o in 759-760, is today in the area of Mogoyın Sine Us in north-west Mongolia. This inscription, like other Old Turkic inscriptions, has many place names in it. It has been ascertained that some place names in the inscription derived from animal names. In this article, we shall lay emphasis on the names *Arkar başı* (South face line 1), *Sukak yolu* (South face line 11), *Şıp (~Sıp) başı* (east face lines 3 and 4), *Taygan köl* (South face line 3). The place names given will be studied alphabetically in terms of their etymology, which will enable identifying the location of the places. An attempt will also be made whether studied place names have been used in Asia Minor and Turkic world.

Keywords: Steppe Uighurs, Place names, İne Usu inscription, Arkar başı, Sukak yolu, Şıp (~Sıp) başı, Taygan köl.

Ş

İne Usu yazıtı bozkır Uygurlarından kalan ve satır sayısı bakımından en hacimli olan yazıttır. 1909 yılında Gustav Johan Ramstedt tarafından kuzey-batı Moğolistan'da bulunan yazıt ilk olarak 1913 yılında kendisi tarafından yayımlanmıştır. Yazıtta geçen çok sayıda yer adı üzerinde pek az çalışılmış bulunmaktadır.

Bu yazının hedefi hayvan adlarıyla kurulmuş kimi yer adlarının tarihî ve çağdaş Türk dillerinde bulunup bulunmadığını belirledikten sonra ilgili yer adı hakkında önerilen görüşler anlatacak ve ardından mümkün olduğu kadar yer tespiti yapılmaya çalışılacaktır.

Ş İ İ Ş İ

Bu bölümde İne Usu yazıtında geçen, hayvan adlarıyla kurulmuş ünlü ünlü yer adları incelenecektir. İncelenen yer adları alfabetik sırayla verilmiştir.

Arkar başı (G 1)

G 1: *Ärtiş ügüzig arkar başı tuş anta är kamış altın . [ya]nta s[alla]p kâçdim 'rti ırma ı(nın), Arkar başı (denilen) birle me (?) yerinde, orada kamıştan yapılmış, altta ... salla geçtim'.*

Yazıt üzerinde çalışılanların *arkar başı* yer adıyla ilgili görüşleri aşağıda verilmiştir:

arkar başı 'Arkarba' (Ra13: 25); *arkar başı* 'Arkar başı' (O36: 174); *Arkar başı* 'ili naprotiv verını Arkara' (M59: 36 ve 41); *Arkar başı* '...' (A71: 349); *arkar başı* 'river head area of Arkar'

* Yard. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Etilim Fakültesi Türkçe Etilimi Bölümü/KAYSER . E-posta: erhana@erciyes.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

(Mo99: 180 ve 184); *arkar başı* ‘Arkar-f nél’ (B2004: 292 ve 308); *arkar başı* ‘Arkar ba ı’ (Aydın 2007: 45 ve 60).

Ramstedt notlarında *Arkar* adından çok *baş* ve *toş* ~ *tuş* üzerinde yo unla mı ve *arkar* ile birlikte yer adını ‘die quelle und der wassertümpel (?) des Arkar’ ekinde anlamlandırmı tır (Ramstedt 1913: 56).

Clauson, *Arkar başı* yer adının geçti i *er kamış altın .nta s..p* cümlesindeki okunamayan yerlerin *yanta sallap* ekinde onarılabilece ini belirtmi ve ‘putting the men on rafts below the reeds’ ekinde anlamlandırmı tır (EDPT 131a). Clauson *baş* maddesine *Arkar başı*’nı da almı ve ‘the mountain sheep’s head’ (EDPT 375a-b); *arkar* maddesinde ise ‘the mountain sheep, Ovis argali’ ekinde anlam vermi tir. ine Usu’daki ekli de kaydeden Clauson, Mo. *arğali*’nin Türkçeden ödünçleme oldu unu bildirmi tir (EDPT 216b). Bu problemlı cümleyi Moriyasu da *Arkar*’ın rti ile birle ti i yerdeki do al su birikintisinin (ng. pool? ya da pond?) kamı tan yapılmı salla geçildi ini ifade edip önceleri Ramstedt tarafından yer adı olarak dü ünülen *er kamış*’ın kamı tan yapılmı sal oldu unu savunmu ve o da Clauson’a gönderme yapmı tır (Moriyasu 1999: 184). DTS ise Kâ garlı’nın verdi i *arkar* üzerinde durmu tur: ‘arxar, argali, gornıy baran’ (DTS 54).

Birçok yer adında geçen *baş*’a, co rafi anlamda genellikle ‘kaynak, suyun çıktı ı yer’ gibi anlamlar verilmi se de bir ırma ın bir ba ka ırmaqla birle me noktası olabilece i de gözden uzak tutulmamalıdır.

Yazıtta geçen *Arkar* ile Kâ garlı’nın verdi i *Arkar* ‘boynuzundan bıçak yapılan di i da keçisi’ (I, 117, 214, 421) kelimesinin aynı olması gerekir. Ayrıca kr .: *arkargalca* ‘espèce de daim. C’est une espèce de daim rouge: kızıl keyik’ (DTO 14); *arka galça* ‘bir nevi kızıl geyik’ (S 9). DTO’da verilen eklin S’den farklı olması burada bir yazım hatası oldu unu dü ündürmektedir. *The King’s Dictionary*’de *arkar* Tü. ve Mo. bir kelime olarak gösterilmi tir (Golden 2000: 220). Ya ayan Türk dillerinden Kırgızcada *arxar* ‘da koyununun di isi’ (Yudahin 1988: 47); Altaycada *arkar* ‘vah i koyun’ (Baskakov-To çakova 1999: 28) ve Yeni Uygurcada ise *arhar* ‘yaban koyunu’ (Necip 1995: 16) olarak ya amaktadır. *Arkar* ekli Türkiye Türkçesinde ve a ızlarında tespit edilememi se de bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan *argali* ‘yaban koyunu’ kelimesinin *arkar* ile ilgisi olması gerekir. Kr . *argalı* ‘yaban koyunu. Da koyunu, da keçisi’ (Toven 2004: 32); *argalı* ‘yabanı koyun’ (Kestelli 2004: 16). Eren, ‘Sibirya ve Orta Asya’da ya ayan, büyük boynuzları÷

*Şine Usu Yazıtında Hayvan Adlarıyla Kurulmuş
Yer Adları Üzerine*

oldu unu ve *buğra* ile aynı ekilde kurulmu olabilece ini bildirmi , o da *sıp* ile ili ki kurmasını Kâ garlı'ya ba lamı ve ça da Türk dillerinde 'sıpa' anlamında farklı kelimeler kullanıldı ını, *sıpa*'nın dar bir alanda kaldı ını belirtmi

Eski Uygur yazıtları içerisinde satır sayısı bakımından en hacimli olan Şine Usu yazıtında çok sayıda geçen yer adlarından hayvan adlarıyla kurulmuş olanlarını incelediğimiz bu yazıda, yer adının ana malzemesini oluşturan hayvan adlarının Mo olmaları ve Güney Sibirya bozkırlarının karakteristik hayvanları olduğu sonucuna varılmıştır. Türklerin yaşadığı bütün yerlerde herhangi bir yere ad verilirken oradan geçen bir akarsu, orada bulunan herhangi bir arazi engeli (dağ, tepe vs.) veya toplum hayatında ve bozkırda önemli yeri olan kimi hayvan adlarından yararlandıkları bilinen bir gerçektir.

I

- A71: *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*. Bk. G. AYDAROV (1971).
B2004: *Szavaimat Jól Halljátok*. Bk. Árpád BERTA (2004).
DK: *Dede Korkut Kitabı*. Bk. Muharrem ERGİN (1991).
DLT: *Divanu Lügati't-Türk*. Bk. Besim ATALAY (1991).
DTO: *Dictionnaire Turk-Oriental*. Bk. Abel Pavet DE COURTEILLE (1972).
DTS: *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Bk. V. M. NADELYAEV v.d. (1969).
EDPT: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Bk. Sir Gerard CLAUSON (1972).
InS: *Das uigurische Insadi-Sūtra*. Bk. Semih TEZCAN (1974).
KB: *Kutadgu Bilig*. Bk. Rehid Rahmeti ARAT (1979).
KE: *Kıyasü'l-Enbiyā*. Bk. Aysu ATA (1997).
KTS: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Bk. Recep TOPARLI vd. (2003).
M59: *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*. Bk. S. E. MALOV (1959).
Maytr.: *Maytrisimit*. Bk. İnanisi TEKİN (1976).
ME: *Mukaddimetü'l-Edeb*. Bk. Nuri YÜCE (1993).
Mo99: *Site and Inscription of Şine-Usu*. Bk. Takao MORIYASU (1999).
O36: *Eski Türk Yazıtları I*. Bk. Hüseyin Namık ORKUN (1936).
OTWF: *Old Turkic word formation*. Bk. Marcel ERDAL (1991).
Ra13: *Zwei Uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei*. Bk. Gustav Johan RAMSTEDT (1913).
S: *Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*. Bk. EYH SÜLEYMAN EFENDİ-YAHYI BUHÂRÎ (H. 1298).
TDES: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bk. Hasan EREN (1999).
TMEN: *Türkische und Mongolische Elemente im neupersischen*. Bk. Gerhard DOERFER (1963-1967).
TS: *Tarama Sözlüğü*. Bk. TARAMA SÖZLÜĞÜ (1996).
TT VIII: *Türkische Turfan-Texte*. Bk. Annemarie von GABAIN (1954).
Ü : *Üç İtigsizler*. Bk. F. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER (1998).
VEWT: *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Bk. Martti RÄSÄNEN (1969).

- ARAT, Rehid Rahmeti (1979): *Kutadgu Bilig III*. İndex. Hzl.: Kemal ERASLAN - Osman F. SERTKAYA - Nuri YÜCE. İstanbul: TKAE.
ARIKOĞLU, Ekrem - Klara KUULAR (2003): *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
ATA, Aysu (1997): *Kıyasü'l-Enbiyā II*. Dizin. Ankara: TDK.
ATALAY, Besim (1991³): *Divanü Lügat-it-Türk Dizini*, "Endeks". Ankara: TDK.
AYDAROV, G. (1971): *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*. Alma-ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.
AYDIN, Erhan (2007): *Şine Usu Yazıtı*. Çorum: Karam.
BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (1998): *Üç İtigsizler*. Ankara: TDK.
BASKAKOV, N. A. - T. M. TOÇAKOVA (1999): *Altayca-Türkçe Sözlük*. Hzl.: Emine GÜRSOY-NASKAL - Muvaffak DURANLI. Ankara: TDK.
BERTA, Árpád (2004): *Szavaimat Jól Halljátok*. A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása. Szeged: Jate.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- CLARK, Larry V. (1977): Mongol Elements in Old Turkic?. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 75, 110-168.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- DE COURTEILLE, Abel Pavet (1972): *Dictionnaire Turk-Oriental*. Amsterdam: Philo.
- DOERFER, Gerhard (1963-1967): *Türkische und Mongolische Elemente im neupersischen I, II, III*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- ERDAL, Marcel (1991): *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- (2004): *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- EREN, Hasan (1999): *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- ERG N, Muharrem (1991²): *Dede Korkut Kitabı II*. ndeks-Gramer. Ankara: TDK.
- GABAIN, Annemarie von (1954): *Türkische Turfan-Texte VIII*. Texte in Br hm schrift. Berlin: Akademie.
- GOLDEN, Peter B. (2000): *The King's Dictionary*. The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth century vocabulaires in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol. Leiden: Brill.
- GÖMEÇ, Saadetin (2000): ine-Usu Yazıtı'nda Geçen Yer Adları Üzerine. *Bulleten LXIV/240*, 427-433.
- (2001): Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Yer Adları. *Türk Kültürü XXXIX/453*, 25-36.
- GUM LËV, L. N. (2002³): *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen BATUR. stanbul: Selenge.
- GÜLENSOY, Tuncer (1999): Orta Asya'daki Türk Yer Adlarının Anadolu'daki zleri. *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (ayrınbasım). Ankara: TTK, 365-376.
- KESTELL , Raif Necdet (2004): *Resimli Türkçe Kamus*. Hzl.: Recep TOPARLI - Belgin TEZCAN AKSU - Canan Selvi KANO LU - Seyfullah TÜRKMEN. Ankara: TDK.
- KÚNOS, Ignác (1999): *Kasantatarisches Wörterverzeichnis*. Hzl.: Zsuzsa KAKUK - Imre BASKI. Ankara: TDK.
- LESSING, Ferdinand D. (2003): *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çev.: Günay KARAA AÇ. Ankara: TDK.
- MALOV, S. E. (1959): *Pamyatniki drevnyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskova-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- MORIYASU, Takao (1999): Site and Inscription of ine-Usu. *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*. Eds.: Takao MORIYASU and Ayudai OCH R. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies, 177-195.
- NADELYAEV, V. M. - D. M. NAS LOV - E. R. TEN EV - A. M. ÇERBAK (1969): *Drevnyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- NEC P, Emir N. (1995): *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev.: klil KURBAN. Ankara: TDK.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936): *Eski Türk Yazıtları I*. stanbul: TDK.
- ÖGEL, Bahaeddin (1951): ine Usu Yazıtının Tarihî Önemi (Kutluk Bilge Kül Kagan ve Moyunçur). *Bulleten XV/59*, 361-379.
- RAMSTEDT, Gustav Johan (1913): Zwei Uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 30, 1-63.
- RÄSÄNEN, Martti (1969): *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- SEVORTYAN, E. V. (1974): *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Moskova: Nauka.
- EYH SÜLEYMAN EFEND -Y BUHÂRÎ (H. 1298): *Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*. stanbul.
- TARAMA SÖZLÜ Ü (1996²): c. V (O-T). Ankara: TDK.
- TAVKUL, Ufuk (2000): *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- TEK N, inasi (1976): Uygurca Metinler II: *Maytrisimit*, Burkancılarnın Mehdisi Maitreya le Bulu ma, Uygurca ptidaî Bir Dram. Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- TEZCAN, Semih (1974): *Das uigurische Insadi-Sûtra*. Berlin: Akademie.
- TOPARLI, Recep - Hanifi VURAL - Recep KARAATLI (2003): *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- TOVEN, Mehmet Bahaettin (2004): *Yeni Türkçe Lügat*. Hzl.: Abdülkadir HAYBER. Ankara: TDK.
- YUDAH N, K. K. (1988): *Kırgız Sözlüğü*. Çev.: Abdullah TAYMAS. Ankara: TDK.
- YÜCE, Nuri (1993): *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: TDK.